

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

В. В. Вісин

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 20–30-х РОКАХ ХХ СТ.

У здійсненні сучасних економічних реформ цінним є досвід роботи кооператорів міжвоєнного періоду. Вивчення цього досвіду дасть змогу виважено використовувати його для розвитку соціально-економічного життя сучасного суспільства. Першочерговим у відтворенні цілісної наукової картини кооперативного життя краю є дослідження його джерельної бази. Дана робота є складовою науково-дослідницької теми: “Кооперація на Волині у ХХ столітті”, яка розробляється кафедрою українознавства Луцького національного технічного університету.

Науковці України та зарубіжжя вивчали західноукраїнську кооперацію загалом, а Волинь розглядали як її складову частину. Тому, незважаючи на наявні праці, в яких відображені окремі джерела вивчення волинської кооперації, досі ця проблема не стала предметом спеціального дослідження.

Мета статті — відобразити наявну джерельну базу вивчення кооперативного руху на Волині у міжвоєнний період. Для реалізації мети необхідно дослідити невивчені раніше архівні матеріали України та Польщі, пресу, збірники документів та спогади кооперативних діячів.

В сучасній історичній науці комплексно досліджується український кооперативний рух різних періодів нашої історії. Наявна джерельна база дозволяє досить повно проаналізувати особливості функціонування української кооперації на Волині у міжвоєнний період.

Для дослідження процесу становлення кооперативної системи та вивчення її організаційної структури, засад, форм і ме-

тодів діяльності будуть корисними джерела юридичного характеру: численні законодавчі акти, директиви і розпорядження, видані урядом Другої Речіпосполитої. Їх вміщено у таких збірниках польських законів та розпоряджень місцевої державної адміністрації, як “Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, “Dziennik urzędowy Województwa Wołyńskiego”, “Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”.

Законодавче становлення кооперативної системи на Волині було досить складним, повільним і відбувалося паралельно процесам розбудови молодої польської держави з ініціативи та під суворим наглядом владних структур. Кожен крок уряду фіксувався відповідним правовим актом. У першу чергу це помітно при вивченні конституцій, прийнятих на різних етапах існування Другої Речіпосполитої — 17 березня 1921 р. [1] і 23 квітня 1935 р. [2]. Вони дають цілісне уявлення про місце, роль та значення кооперації в масштабах всієї держави, обсяг її діяльності та компетенцію окремих видів товариств. Порівняльна характеристика обох конституцій дозволяє зробити висновки про зростаючу тенденцію щодо посилення контролю над кооперативним рухом з боку адміністрації та обмеження його самостійності.

Вже на початковому етапі створення на території Волинського воєводства кооперативів стає помітною їх специфічність і відмінність від інших регіонів країни, що було зумовлено політичними, економічними та національними особливостями краю. Тому для впорядкування кооперативної системи всієї держави були прийняті відповідні законодавчі і підзаконні акти, які створювали юридичне поле діяльності кооперації в Польщі у міжвоєнний період. Насамперед це закон про кооперацію, прийнятий 29 жовтня 1920 р. [3], зміни і доповнення до нього, прийняті 4 грудня 1923 р. [4], закон від 13 березня 1934 р. [5] і розпорядження міністерства фінансів від 16 червня 1934 р. про заборону РСУК права ревізії кооперативів північно-західних земель [6]. Саме ці документи встановлювали правові засади діяльності кооперації на Волині. В них визначались правила членства у кооперативах, їх юридичні права, територіальні рамки та порядок їх зміни. При вивченні окремих розділів цих розпоряджень, де дається перелік обов’язків і завдань, поставлених державною адміністрацією, стає зрозумілою роль кооперації в різних сферах життя регіону.

У згаданих вище документах знайшли своє відображення організаційна структура кооперації різного рівня, розподіл функцій та обов'язків між її складовими, визначення органів, котрим через законодавство Другої Речіпосполитої було доручено керувати роботою кооперативів, окреслювати їхню компетенцію. Поряд з цим у документах простежується механізм взаємодії між державними органами і кооперативними структурами, а також призначення установ, покликаних виконувати урядовий контроль за діяльністю останніх і його межі. Згадана законодавча база дає можливість досліднику зробити детальний аналіз засад кооперативного права Польщі.

Висвітленню проблеми сприяє аналіз численних розпоряджень, декретів, директив, інструкцій, циркулярів, наказів, які стосувались окремих сторін діяльності кооперативів і були видані керівниками державної адміністрації на регіональному рівні — Генеральним комісаром східних земель, пізніше — Волинським воєводою, начальниками окремих відділів воєводського управління, повітовими старостами, а також загальнодержавними міністерствами і відомствами. Всі ці документи також вміщено у згадуваних збірниках законодавчих актів.

Окрему групу джерел складають опубліковані збірники документів і матеріалів. Аналіз статистичних збірників [7–9] дає змогу не тільки зібрати та систематизувати цікавий матеріал, але й допомагає, використовуючи різноманітні цифрові дані, відобразити цілісну картину діяльності кооперації протягом періоду її існування у Волинському воєводстві. Багато цінної інформації вміщено у збірниках документів і матеріалів, виданих за радянської доби [10–12]. Привертають увагу інформаційні збірники про стан і перспективи розвитку сільського господарства, промисловості, будівництва, торгівлі, освіти, медицини окремих повітів воєводства [13]. Укладені повітовими союзами самоуправління на основі ретельно зібраних даних такі збірники всебічно висвітлюють роботу кооперативів. Досить цікавими при вивченні суспільно-демографічних і статистичних проблем є документи, опубліковані у 30-х роках ХХ ст. [14–17]. Питання національної політики пілсудчиків через документи владних структур представлені Ч. Мадайчиком [18].

Серед останніх видань заслуговує уваги трьохтомний збірник документів, присвячений польсько-українським відно-

сидам, опрацьований М. Сивіцьким [19]. Багато невідомих раніше джерел, які стосуються українських кооперативів на Волині в умовах політики воєводи Г. Юзевського, представлені П. Ставецьким. Документальні матеріали дають можливість по-новому подивитися на різні сторони тогочасної суспільної дійсності.

Особливе місце в джерельній базі дослідження займають спогади [20–22]. Вони дозволяють глибше осмислити складність тогочасних реалій, нерідко неоднозначне переплетення політичних обставин і життєвих колізій, різні сторони бачення проблеми, громадську позицію осіб, мотиви їх вчинків. Спогади — це життєво цінний матеріал, який деталізує проблему крізь призму людського світогляду. Використання спогадів вимагає досить критичного ставлення, оскільки погляди і переконання їх авторів істотно впливали на інтерпретацію представлених ними історичних фактів.

Основним джерелом дослідження даної теми є матеріали архівів України і Польщі. Більшість з них зберігається у фондах Державного архіву Волинської області (ДАВО). Зокрема, документи фонду Волинської воєводської команди державної поліції м. Луцька (ф. 1). В ньому містяться місячні та річні звіти про профспілковий та суспільно-політичний рух Волинського воєводства за 1921–1939 рр., списки товариств і кооперативів воєводства, дані про їх керівний склад і діяльність. Цінну інформацію містять також рапорти, інформаційні донесення про настрої українського населення, про діяльність товариств та політичний стан в регіоні.

Картину доповнюють щорічні обов'язкові звіти повітових коменд державної поліції, які зосереджені в ф. 45. Найвні в них детальна інформація та цифровий матеріал, ретельно зібраний працівниками цих органів, дають змогу висвітлити масштаби політичної діяльності кооперації. Багато документів відображають особливості взаємовідносин, які склалися між кооперативною і державною адміністрацією. Це різного роду циркуляри та інструкції тих владних структур, до компетенції яких відносилось здійснення контролю за діяльністю кооперації — повітових староств, воєводського управління та міністерства внутрішніх справ Польщі. У цих документах висвітлюються засоби, якими здійснювався нагляд за функ-

ціонуванням кооперативного руху, характеризуються його ступінь і межі.

Документи фонду Волинського воєводського управління (ф. 46) також відображають кооперативні справи міжвоєнного періоду. Висвітленню даної проблеми сприятиме вивчення переписки староств з воєводським управлінням про реєстрацію союзів і товариств. Систему фінансування кооперації та основні напрямки її господарської діяльності характеризує окрема група документів. Підприємницька та інвестиційна праця відображена у звітах комунальних ощадних кас про кредитування товариств. Інформація про діяльність РСУК і української кооперації допомагає висвітленню проблем взаємовідносин галицької і волинської кооперацій. Багато цінних даних є у звітах воєвод за 1921–1939 рр., які допомагають розібратися в особливостях кооперативної системи. Цю інформацію доповнюють різноманітні статистичні дані, які відкладені в цьому фонді.

Вивченню особливостей функціонування інституту кооперації на території краю сприяють матеріали фондів повітових управлінь і староств Волинського воєводства (ф. 36 — Луцьке повітове староство, ф. 246 — Володимир-Волинське повітове староство, ф. 82 — Горохівське повітове староство, ф. 178 — Ковельське повітове староство, ф. 183 — Любомльське повітове староство). У цих фондах зберігаються документи різнопланового характеру: тижневі ситуаційні звіти повітових староств та гмінних управлінь, звіти про кооперативний рух, статuti кооперативів тощо. Взаємовідносини кооперації з товариством “Просвіта” відображають документи фондів Луцького та Ковельського повітових товариств “Просвіта” (ф. 54 і ф. 389).

Цінним доповненням для висвітлення специфіки діяльності саме волинських кооперативів слугують документи неанотованих фондів (ф. 82; ф. 89; ф-350; ф. 520). У них зберігаються господарські книги та документація окремих кооперативів, які дають можливість проаналізувати обсяг виконуваних ними робіт, фінансовий стан кооперативів, охарактеризувати особливості їх взаємовідносин із органами державної влади.

Діяльність окремих видів кооперації відображена в фондах Державного архіву Львівської області (ДАЛО). Роботу міських споживчих товариств розкривають документи фонду Української краювої спілки споживчих кооперативів “Народна Торгів-

ля” (ф. р-4); сільськогосподарської кооперації — фонд окружної спілки сільськогосподарських кооперативів “Центросоюз” (ф. р-266).

У фондах Державного архіву Рівненської області (ДАРО) знаходяться звіти волинських воєвод, урядова кореспонденція, реферати щодо тогочасних проблем господарського і кооперативного життя. Зокрема, вони зосереджені у фонді Рівненського повітового старства (ф. 30). Кооперативно-господарську діяльність Волинського українського об’єднання (ВУО) відображають документи фонду ВУО (ф. 479).

При дослідженні кооперації доречно використати документи з фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГОУ). Особливо цікаві з них зберігаються у фонді Центрального Комісаріату Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) (ф. 6). Статистичні звіти про участь КПЗУ в різних видах кооперативів, що функціонували на Волині, стануть вагомим допомогою при аналізі їх кількісного, партійного, національного складу. Особливе місце займають матеріали, що розкривають ставлення окремих політичних партій та організацій (зокрема, КПЗУ, Сельробу, УНДО) до кооперативного руху та виконуваної ним роботи.

Матеріали, що відображають взаємовідносини волинської кооперації РСУК у Львові, містяться в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАУ у Львові) у фонді РСУК у Львові (1903–1939 рр.), фонді Крайової споживчої кооперативної спілки “Народна торгівля” м. Львів (1899–1938 рр.).

При аналізі проблем кооперації вагомим допомогою стануть документи Архіву нових актів (AAN) у Варшаві. Особливо слід виділити матеріали, вміщені у фонді Волинського воєводського управління. Серед цих документів значне місце посідають місячні ситуаційні звіти, листи воєводи до повітових старостів і т. п. Особливо варто виокремити звіти волинського воєводи Г. Юзевського про політичну і соціально-економічну ситуацію на Волині за 1933–1934 рр. під загальною назвою “Wołuy” [23]. Окремі їх розділи присвячено висвітленню господарської діяльності кооперативів на території краю, їх фінансовому стану, організаційній структурі. Цінні документи містяться в фондах Кооперативної ради і Союзу рільничих і зарібково-

господарських кооперативів Речіпосполитої Польської 1934–1944 рр.

В цілому вивчення та аналіз архівних документів, співставлення їх з іншими джерелами дають змогу більш повно і всебічно дослідити особливості волинського кооперативного руху, його специфіку та відмінність від інших регіонів Другої Речіпосполитої, а також його місце у загальнодержавному кооперативному інституті. На основі вивчення архівних джерел стають можливими оцінка характеру, значення цього руху для післявоєнного розвитку краю та аналіз ряду недоліків, допущених в процесі його становлення та діяльності.

Крім архівних, корисними є матеріали української та польської преси, що видавалась у Польщі та на Волині в міжвоєнний період. Це — “Українська Нива” (Луцьк), яка з 1937 р. виходила під назвою “Волинське Слово”, “Рільник” (Луцьк), “Українська Громада” (Луцьк), “Українське Життя” (Луцьк), “Господарсько-кооперативний часопис” (Львів), “Кооперативна республіка” (Львів), “Кооперативне молочарство” (Львів), “Супряга” (Львів), “Сільський господар” (Львів); “Діло” (Львів); “Biuletyn Polsko-Ukraiński” (В. Р-У) (Warszawa); “Przegląd Wołyński” (Łuck); “Rocznik Wołyński” (Łuck), “Spółdzielczy Przegląd Naukowy” (Warszawa). Інформація періодичних видань дозволяє відтворити характер взаємовідносин кооперації з місцевими органами державної влади, порівняти погляди представників політичних партій і громадських організацій на місце кооперації в різних сферах життя Волинського воєводства.

Матеріали регіональної преси значно доповнюють інформацію відомостями про характер діяльності кооперативів на Волині, специфіку їх організаційної структури. У періодичних виданнях вміщено багато даних про різні види кооперативів, їх працю щодо піднесення економічного становища і підвищення культурно-освітнього рівня населення краю. Майже всі аспекти кооперативного руху знайшли своє відображення у пресі міжвоєнного періоду, але особливо цінним є те, що тогочасні часописи не тільки висвітлювали розвиток подій у воєводстві, але й коментували їх, що дало можливість зробити деякі висновки про ставлення широких кіл громадськості, наприклад, до вирішення проблем в українсько-польських стосунках шляхом активної участі волинян у кооперативах.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що поодинокі наукові публікації, які стосуються проблем становлення та функціонування української кооперації в Другій Речіпосполитій, не відтворюють цілісної картини діяльності кооперативів і не характеризують тієї ролі, яку вони відіграли в багатьох сферах життя населення Волинського воєводства. Проте широка джерельна база сприяє висвітленню різноманітних сторін праці кооперації на території краю, визначенню її специфічних рис та особливостей. Польська і українська преса 20–30-х років ХХ ст. значно доповнюють дослідження українського кооперативного руху міжвоєнного періоду.

Джерела та література

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. — Lwyw-Warszawa: B. w., 1927. — 160 s.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. — Lwyw-Warszawa: B. w., 1935. — 188 s.
3. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.). — № 111. — Poz. 733. — Ustawa z dnia 29 października 1920 r. o spółdzielniach.
4. Dz. U. R. P. — № 135. — Poz. 1119. — Ustawa z dnia 4 grudnia 1923 r. w sprawie zmiany ustawy o spółdzielniach.
5. Dz. U. R. P. — № 38. — Poz. 342. — Ustawa z dnia 13 marca 1934 r. w sprawie zmiany numeracji działów i artykułów, zarywno w tytułach, jak i w treści.
6. Ustawy i rozporządzenia z lat 1918–1934. — 1934. — Т. VIII. — Poz. 495. — Obwieszczenie ministra skarbu z dnia 16 czerwca 1934 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 29 października 1920 r. o spółdzielniach.
7. Mały Rocznik Statystyczny. — Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1939. — 424 s.
8. Statystyka spółdzielni związkowych 1928–1933. — Warszawa: Wydwo CRS, 1936. — 102 s.
9. Pawłowski W. Powiat Włodzimierski monografia statystyczno-gospodarcza. — Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego, 1937. — 50 s.
10. Документы внешней политики СССР: В 25 т. / Ред. коллегия: А. Е. Богомолов. — Москва: Госполитиздат, 1961. — Т. 5: (1 января 1922 — 19 января 1922). — 807 с.
11. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали: В 3 т. — Б. м.: Сучасність, 1983. — Т. 3. — 381 с.
12. Документы и материалы по истории советско-польских отношений: В 15 т. — М.: Наука, 1965. — Т. 3: (апрель 1920 — март 1921). — 606 с.

13. Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby. — Horochyw: Nakładem wydziału powiatowego w Horochowie, 1939. — 125 s.
14. Statystyka szkolnictwa 1936–1937. — Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1938. — 82 s.
15. Rocznik Ziem Wschodnich. — Warszawa: B. w., 1939. — 253 s.
16. Wołyń w liczbach. — Łuck: Druk. Ł. Mejlachowich, Grodno, 1939. — 65 s.
17. Wołoszynowski J. Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów. — Łuck: Czcionkami Pomorskiej Drukarni Rolniczej S. A. w Toruniu, 1939. — 248 s.
18. Madajczyk Cz. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przegranej majowej // Dzieje Najnowsze. — 1972 r. — № 3. — S. 140–154.
19. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. — T. 1. — Warszawa: Nakładem autora, 1992. — 318 s.
20. Jyzewski H. Zamiast pamiętnika // Zeszyty Historyczne (Paryż). — 1982. — T. 60. — S. 65–157.
21. Левчанівська І. Польсько-українські відносини на Волині в 30-х роках ХХ ст. // “Роде наш красний...” (Волинь у долях краян і людських документів). Наукове видання. — Луцьк: Вежа, 1996. — Т. 2. — С. 259–267.
22. Dąbrowska M. Dzienniki. — T. 2. (1933–1945). — Warszawa: Czytelnik, 1988. — 462 s.
23. Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 277/I-1. Województwo Wołyńskie. Sprawozdanie Wojewody Jyzewskiego.; AAN, UWW, sygn. 277/I-1. Wołyń.

Анотації

Висин В. В. Источники исследования украинского кооперативного движения в Волинском воеводстве в 20–30-х годах ХХ века.

В статье анализируются источники изучения украинского кооперативного движения на Волини. Дана характеристика польского кооперативного законодательства, опубликованных сборников документов и материалов, воспоминаний участников кооперативного движения, архивов Украины и Польши, а также материалов украинской и польской прессы.

Visyn V. V. The Ukrainian cooperative movement in Volyn in 1920–30s: the sources of research.

The sources of research of the Ukrainian cooperative movement in Volyn in the period between wars are analyzed in this article. The characteristics of the cooperative legislation, published documents and materials, and also memoirs of the participants of cooperative movement is given. The funds of archives of Ukraine and Poland are carefully analyzed as well as materials of the Ukrainian and Polish press.